УДК 331.5, 338.2
JEL E24, H 56, J23, O15
ORCID ID 0000-0001-8840-3119
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8

Красота О.В., канд.. екон. наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
helena555@knu.ua

РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ВЕТЕРАНІВ ЯК ФАКТОР ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті акцентується увага на зростаючій увазі наукової спільноти, органів державної влади та управління до процесів реінтеграції та соціального включення (інклюзії) ветеранів війни до всіх сфер суспільного життя. Підкреслюється, що ці процеси є вагомими для відтворення національного людського капіталу та макроекономічної стабілізації економіки України. Розглядається структура і визначається частка різних категорій ветеранів війни від їх загальної кількості. Резюмується, що значна їх частина може відчувати соціальну ізоляцію від суспільства і розширювати коло ексклюзивних осіб. Класифікуються групи проблем ветеранів війни, а саме: проблеми, пов'язані з погіршенням стану фізичного та/або психічного здоров'я; проблеми працевлаштування; проблеми соціалізації. Розширення кола проблем ветеранів війни в умовах повномасштабної війни підкреслює нагальність створення відповідних умов для їхньої соціально-психологічної, економічної реінтеграції та соціального включення в цивільного життя. Під реінтеграцією пропонується розуміти процес пристосування, адаптації ветеранів війни до цивільного життя, а під соціальною інклюзією – їх залучення до всіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, громадянського). Пропонується комплексний підхід до процесів реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни. З'ясовано, що на мікроекономічному рівні вагому роль в адаптації і включенні ветеранів війни до цивільного життя відіграють родини ветеранів, а також територіальні громади, в той час як на макроекономічному рівні ця роль відведена державі та її інституціям. Пропонується використовувати прогресивний досвід країн, які брали участь у військових конфліктах і мають перевірені часом ефективні інструменти соціально-економічної та фізико-психологічної підтримки учасників і ветеранів війни.

***Ключові слова**: макроекономічна нестабільність, соціальна інклюзія, реінтеграція, людський капітал, ветерани війни.*

Постановка проблеми. XXI століття характеризується динамічністю процесів у соціальному, економічному і політичному житті суспільства, а також появою нових викликів, які порушують макроекономічну стабільність. Відповідно до «Глобальних цілей сталого розвитку» [1] світова спільнота обрала шлях побудови сталого, тобто інклюзивного суспільства вже до 2030 року. В адаптованій до глобальних цілей Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [2] пріоритетом розвитку національної економіки також обрано інклюзивність і сталість. Однак на перешкоді

реалізації цієї амбітної мети постала війна, розв'язана рф проти незалежної України. Війна, яка у формі збройної агресії триває десять років, а у її гібридній формі – втричі довше, відкинула країну у своєму розвиткові на десятиліття назад. Зростає кількість українців, які страждають від війни. Мова йде про скорочення, а подекуди й про знищення національного людського капіталу. Це внутрішньо переміщені особи, втікачі від війни, учасники бойових дій, ветерани війни та інші. Відтік значної частини продуктивного людського капіталу за кордон, з одного боку, а з іншого – факти втрати місця працевлаштування, закриття бізнесів, скорочення доходів, знищення житла і об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури, проблеми з фізичним і ментальним здоров'ям українців тощо не тільки негативно позначаються на кількості і якості людського капіталу в країні, але й збільшують частку ексклюзивних осіб, тобто тих, хто є виключеним з різних сфер суспільного життя – економічного, соціального, політичного, громадянського. Особливе місце в цій категорії осіб займають ветерани війни, кількість яких в умовах повномасштабної військової агресії невпинно зростає. Від створених заходів соціально-психологічної та економічної реінтеграції та соціального залучення (інклюзії) ветеранів війни до суспільного життя залежить не тільки відтворення людського капіталу в країні, але й макроекономічна стабілізація національної економіки.

Аналіз останніх публікацій. Різним аспектам формування та відтворення людського капіталу приділяли увагу чимало як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу і дослідження його сутності здійснили такі відомі економісти як Г. Беккер. С. Кузнець, Р. Солоу, С. Фішер, Т. Шульц. Серед найвідоміших вітчизняних дослідників людського капіталу слід відмітити О. Грішнову, О. Длугопольського, В. Мандибуру, А. Чухна. Загальнотеоретичні аспекти інклюзії висвітлені у працях таких учених як Е. Аткінсон, Е. Лібанова, Е. Марльє, Т. Попова, І. Радіонова, Х. Сілвер, Е. Фелпс та інших.

Питання реінтеграції та включення ветеранів війни у суспільне життя нині є предметом дискусій багатьох науковців і практиків. Різні аспекти соціально-психологічної та економічної адаптації ветеранів війни стали об'єктом активних наукових досліджень зарубіжних (Дж. Д. Ангріст, А. Демерс, Б.В. ді Мауро, П. Хітон та ін.) та вітчизняних (І. Гончаренко, Ю. Городніченко, О. Калініченко, Е. Лібанова, І. Сологуб, І. Пойта) науковців.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на все зростаючий інтерес до проблем ветеранів війни, досі відсутнє комплексне дослідження шляхів їхньої реінтеграції та включення (інклюзії) у суспільне життя. Такі заходи адаптації ветеранів сприятимуть відтворенню людського капіталу у країні, що перебуває у стані війни, макроекономічній стабілізації національної економіки.

Метою статті є дослідження процесів реінтеграції та соціальної інклюзії (тобто залучення до усіх сфер суспільного життя) ветеранів війни як фактор відтворення людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності

Методологія дослідження У процесі дослідження використовуються такі методи: теоретичного та логічного, аналізу та синтезу, індукції, класифікації та узагальнення під час виділення проблем ветеранів війни як вагомої частини людського капіталу,

обґрунтуванні доцільності реінтеграції та інклюзії ветеранів війни для макроекономічної стабілізації національної економіки; метод порівняння та аналізу – при розмежуванні заходів реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни на мікро- та макроекономічному рівнях; табличні і графічні методи – для візуального представлення результатів дослідження.

Результати дослідження. За даними Міністерства у справах ветеранів України станом на 1 січня 2022 року в країні офіційно налічувалося близько 493 тис. учасників бойових дій. Від початку 24 лютого 2022 року повномасштабної війни рф проти незалежної України кількість ветеранів війни постійно збільшується та може сягнути декілька мільйонів осіб. За неповних 2 роки повномасштабної війни кількість ветеранів майже подвоїлась і на кінець листопада 2023 р. складає 851 тис. осіб [3].

До *ветеранів війни* прийнято відносити учасників бойових дій (які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав), осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни. В Україні до цієї категорії додають також постраждалих учасників Революції Гідності та осіб з особливими заслугами.

На Рис.1 відображена частка різних категорій ветеранів війни від їх загальної кількості станом на листопад 2023 року.

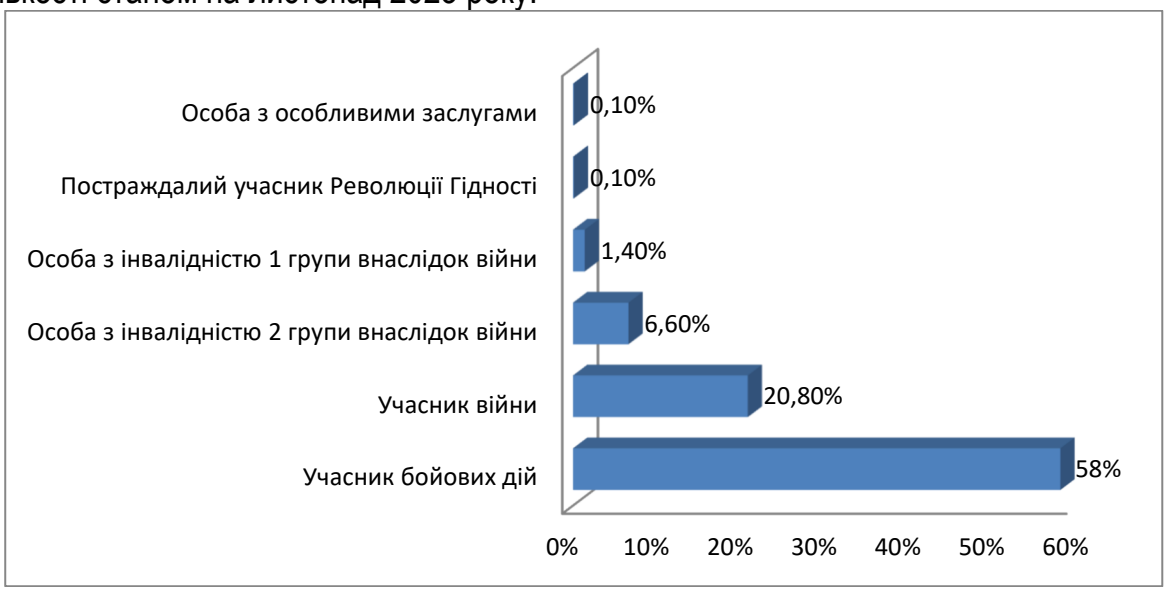

Рис.1. Частка різних категорій ветеранів війни від їх загальної кількості
Джерело: складено автором за матеріалами [3].

Як демонструє Рис.1., загальна кількість осіб з інвалідністю 1 і 2 груп внаслідок війни та постраждалих учасників Революції Гідності (1,4%, 6,6% та 0,05% відповідно) налічує майже 69 тис. осіб і надалі, на жаль, буде тільки збільшуватись. Постраждалими внаслідок війни є також члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни (13,1%, або 111,5 тис. осіб), вдови (вдівці) осіб з особливими заслугами (37 тис. осіб) та батьки померлих осіб з особливими заслугами (12 тис. осіб) [3]. Всі ці категорії постраждалих від війни розширюють коло ексклюзивних осіб, можуть відчувати соціальну незахищеність, соціальну ексклюзію (виключення із суспільного життя) та соціальну ізоляцію від суспільства.

Значне збільшення в умовах повномасштабної війни кількості ветеранів війни та членів їх сімей критично впливатиме на процеси їхньої реінтеграції та залучення (інклюзію) у суспільне життя. Ефективність означеного процесу безпосередньо випливатиме з реалізації політики держави повернення ветеранів до цивільного життя.

В національному опитуванні, яке проводилось у 2021 році серед ветеранів, які протягом 2014-2021 рр. боронили незалежність держави на Сході України, щодо їхньої соціальної інтеграції, згуртованості та відчуття дискримінації зазначається, що частина респондентів помітила покращення стосунків із членами сім'ї, в той час як інші так і не оговтались від бойових дій і втратили спільну мову з рідними. Ветерани також зазначали, що відчувають байдужість органів влади до їхніх проблем, пов'язаних із поверненням до цивільного життя, а також вони рідше за населення в цілому висловлювали впевненість у доцільності довіряти людям навколо. Відмічалися також факти сильного емоційного стресу, пов'язаного із поверненням до цивільного життя, 20% ветеранів під час служби отримали проблеми зі здоров'ям, а 75% опитаних розглядали психологічну підтримку гострою потребою після завершення військової служби [4, С.5-6].

Це опитування дає можливість сформулювати два основних висновки. Перший висновок полягає в усвідомленні значних складнощів у процесі повернення ветеранів війни до цивільного життя, їхньої реінтеграції та соціальної інклюзії. Другий висновок ґрунтується на визнанні недостатньої реакції суспільства – держави, роботодавців, громад, громадських організацій, окремих осіб – на нові проблеми, які виникають під час війни.

В умовах ескалації збройного конфлікту і ведення повномасштабної війни розширюється коло проблем, пов'язаних з адаптацією ветеранів до цивільного життя. Повернувшись до цивільного життя, ветерани війни, як правило, важко адаптуються, не завжди можуть повернутися на попереднє місце роботи та в цілому відчувають складнощі у пошуку свого місця в сучасному суспільстві.

Ми виділяємо такі групи проблем ветеранів війни:

I. Проблеми, пов'язані з погіршенням стану фізичного та/або психічного здоров'я.

II. Проблеми працевлаштування (як найманого працівника або власника бізнесу).

III. Проблеми соціалізації (Табл.1).

Щодо проблем ветеранів війни, пов'язаних зі станом їхнього здоров'я, то кількість осіб, які отримали фізичні або психологічні травми під час бойових дій, на жаль продовжує невпинно зростати. Надзвичайно гострою є проблема протезування, оскільки левова частка фізичних травм пов'язана саме із втратою нижніх та/або верхніх кінцівок. Державне фінансування протезування ветеранів війни залишається недостатнім, його брак покривається за рахунок коштів волонтерів або власних коштів (що само по собі не є правильним). Статистичних даних стосовно емоційного та психологічного впливу війни мало, проте її негативний вплив на загальний стан здоров'я ветеранів війни виходить далеко за межі їхніх фізичних травм [5, С.342]. Тому фізична реабілітація ветеранів війни має доповнюватись психологічною підтримкою з боку фахівців. Крім того, вважаємо, потребують спеціальної підготовки

і, можливо, фахового психологічного супроводу члени сім'ї постраждалих ветеранів війни, оскільки саме на них припадає тягар адаптації останніх до цивільного життя.

Таблиця 1

Проблеми ветеранів війни

Проблеми стану здоров'я	Проблеми працевлаштування	Проблеми соціалізації
•погіршення стану фізичного здоров'я; •недостатність державного фінансування протезування; •погіршення стану психічного та ментального здоров'я; •гостра потреба в психологічній реабілітації; •недостатність психологічної підтримки під час та/або після завершення військової служби	•недостатність освіти (кваліфікації, навичок, досвіду тощо) для постійної цивільної роботи; •необізнаність про умови створення та ведення бізнесу, відповідних навичок; •незнання особливостей і правил ведення соціального підприємництва; •відсутність ключових компетенцій економічної поведінки у сфері підприємницької діяльності; •вади здоров'я, отримання статусу особи з інвалідністю	•втрата розуміння і спільної мови з членами сім'ї та близьким оточенням; •недовіра до суспільства і влади щодо їхньої здатності вирішувати проблеми ветеранів війни на шляху до цивільного життя; •недосконалість законодавчої бази щодо захисту прав учасників та ветеранів війни; •недостатня поінформованість про державні програми підтримки ветеранів війни

Джерело: складено автором самостійно

Ситуація із працевлаштуванням ветеранів війни залишається нестабільною. З одного боку, особи, які тривалий час присвятили захисту Батьківщини та її незалежності, «випали» із цивільного життя, часто відчувають себе непридатними, недостатньо освіченими або недостатньо кваліфікованими для отримання постійної цивільної роботи. Спостерігаються прогалини в розумінні правил ведення підприємницької діяльності та її форм (соціальне, молодіжне, жіноче підприємництво та ін.), незнання основ бізнес-планування та механізмів управління своїм бізнесом. З іншого боку, перешкодами цивільному працевлаштуванню ветеранів війни стають проблеми зі станом їхнього здоров'я, з отриманням фізичних та психологічних травм, з отриманням статусу особи з інвалідністю.

Однак найбільш вагомими, вважаємо, є проблеми соціалізації ветеранів війни як на мікро-, так і на макрорівні. Ці проблеми пов'язані із втратою спільної мови з членами сім'ї та близьким оточенням, із нерозумінням «безпечної» з огляду військової людини поведінки цивільних осіб, з недовірою до суспільства і влади в частині їхньої здатності вирішувати проблеми ветеранів війни на шляху до цивільного життя, з недосконалістю законодавчої бази щодо захисту прав учасників та ветеранів війни, а також з недостатньою поінформованістю ветеранів війни про державні програми їхньої підтримки. Саме вирішення цієї групи проблем найбільшою мірою впливає на ефективність процесів реінтеграції та соціальної інклюзії (включення) ветеранів війни до всіх сфер суспільного життя.

Розширення кола проблем ветеранів війни підкреслює нагальність створення відповідних умов для їхньої соціально-психологічної, економічної реінтеграції та соціального включення в цивільного життя.

Під *реінтеграцією* прийнято вважати процес пристосування, адаптації ветеранів війни до цивільного життя, а під *соціальною інклюзією* – їх залучення до всіх сфер суспільного життя: економічного, соціального, політичного, громадянського [6, С.78]. Тобто, без адаптації неможливий процес залучення, а реінтеграція має доповнюватись соціальною інклюзією. Саме протягом цього періоду перед ветеранами постає ряд питань, які пов'язані з їхнім пристосуванням і включенням у цивільне життя. До них належать: фізична та психологічна реабілітація, працевлаштування чи відкриття власного бізнесу, пошук житла, отримання посвідчення учасника бойових дій, війни чи особи з інвалідністю внаслідок війни тощо.

Вважаємо, що процеси реінтеграції та соціальної інклюзії мають відбуватися одночасно на двох рівнях – на мікро- і макроекономічному. На мікроекономічному рівні вагому роль в адаптації і включенні ветеранів війни до цивільного життя відіграють родини ветеранів, а також громади.

На шляху реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни необхідно враховувати прогресивний досвід країн, які брали участь у військових конфліктах, відповідно й мають ефективні інструменти соціально-економічної та фізико-психологічної підтримки учасників і ветеранів війни. Зокрема, деякі дослідники, аналізуючи досвід асоціацій ветеранів США щодо реінтеграції та інклюзії американських ветеранів війни та роль громади в цьому процесі, пропонують 3 варіанти політики, які можуть принести практичну користь цій категорії осіб:

1. створення спеціалізованих груп підтримки, де ветерани мають можливість поділитися своїми історіями та психологічно розвантажитися;
2. формування перехідних груп для сімей і друзів ветеранів;
3. проведення компетентнісних тренінгів із військової культури для практикуючих фахівців у сфері психічного здоров'я (для терапевтів, соціальних працівників, консультантів).

При цьому зазначається, що останні дві пропозиції зумовлені необхідністю дізнатися про специфічні потреби ветеранів, а на основі цього розробити кращі практики для їх (потреб) задоволення [5, С.342; 7].

Щодо реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни на макроекономічному рівні, то вона є багатоаспектною. Це і спеціальні заходи щодо підтримки зайнятості ветеранів війни, і заходи їхньої соціалізації та адаптації з боку державних, муніципальних, громадських, волонтерських організацій. Зокрема, для полегшення реінтеграції ветеранів війни до ринку праці, американські колеги пропонують використовувати таке:

- ✓ введення для ветеранів з інвалідністю податкових пільг, які матимуть значний вплив на скорочення рівня їхнього безробіття [8],
- ✓ надання субсидованої освіти та здійснення професійної підготовки (ефект очікувано вищим буде для тих, хто навчався у коледжі чи аспірантурі) [9], що вирішить

не тільки проблеми працевлаштування і збільшення доходів, але й сприятиме підвищенню рівня освіченості нації і конкурентоспроможності людського капіталу.

Якщо наведені вище заходи спрямовані на підтримку традиційної зайнятості ветеранів війни, то не менш вагомими є заходи щодо сприяння їх підприємницькій ініціативі. Це допомога (організаційна, освітня, фінансова, інституційна та інша) у:

✓ створенні соціального підприємництва. Під соціальним підприємництвом ми розуміємо систематичну господарську діяльність, яка має переважно соціальні цілі й доходи якого реінвестують у розвиток підприємства та/або спрямовують на громадські справи чи вирішення гострих соціальних проблем. При цьому соціальне підприємництво не виключає прибутковості, але пріоритети для нього дещо інші. На чільному місці є вирішення соціальних проблем або створення соціальної цінності для суспільства [10, С.202-203];

✓ відкритті власного бізнесу. Доречно нагадати, що у практиці розвинених країн досить актуальними є програми, що стимулюють відкриття власної справи для ветеранів або навчання для неї. За здатністю займатися власним бізнесом ветерани війни принципово не відрізняються від решти населення країни, а відсоток успішних бізнесів, створених військовими ветеранами, суттєво не відхиляється від середньостатистичного по країні [11]. Водночас власний бізнес відкриває хороші можливості для адаптації та самореалізації, що можна розглядати як елемент соціально-психологічної та економічної реінтеграції та інклюзії.

Важливим елементом соціалізації та адаптації ветеранів війни є створення належних інституційних умов та формування нормативної бази їх підтримки. В Україні функціонує профільне міністерство – Міністерство у справах ветеранів. Це центральний орган виконавчої влади, створений на підставі постанови Кабінету Міністрів України 28 листопада 2018 року шляхом реорганізації Державної служби України у справах ветеранів. Ще до повномасштабного вторгнення рф в Україну цей орган влади опікувався 493-ма тисячами ветеранів війни і учасників АТО.

Міністерство у справах ветеранів України є соціально орієнтованим органом виконавчої влади, а коло реципієнтів звужено до числа осіб, які мають статус ветеранів війни та членів їх сімей. Важливим завданням Мінветеранів є залучення (інклюзія) і реінтеграція ветеранів до цивільного життя. Соціальна функція міністерства полягає в тому, щоб здійснювати соціальний захист ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечувати їх психологічну реабілітацію, соціальну та професійну адаптацію, підвищувати рівень їхньої зайнятості і конкурентоспроможності на ринку праці, сприяти реалізації їх прав на отримання медичної допомоги, житла, освіти, санаторно-курортного лікування тощо, а також здійснювати перехід від військової кар'єри до цивільного життя, що за своєю суттю є проявом соціальної інклюзії.

27 червня 2023 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було прийнято проєкт Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, який має допомогти колишнім військовослужбовцям адаптуватися до цивільного життя. Основна ідея полягає в тому, що право на соціально-психологічну, економічну та професійну адаптацію мають особи, які залишають військову службу, а також члени сімей таких осіб, у тому числі члени сімей загиблих

ветеранів війни. Таблиця 2 демонструє проведений нами аналіз вказаного проєкту Стратегії з позицій інклюзивності.

Таблиця 2

Інклюзивні пріоритети соціальної політики Міністерства у справах ветеранів щодо переходу від військової служби до цивільного життя

Завдання	Очікувані результати	Індикатори виконання	Показники оцінки результатів
Стратегічна ціль 1. Створення умов для запровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя			динаміка порівняно з попер. періодами, починаючи з 01.01.2023: *кількості учасників системи переходу, які:* •працевлаштовані за сприяння державної служби зайнятості; •перебувають на обліку державної служби зайнятості як безробітні; •зареєстровані як юр. особи і ФОП; •пройшли проф. адаптацію; •підтвердили профкваліфікацію шляхом неформального та інформального навчання; •користуються послугами з реабілітації, психологічної допомоги *частки учасників системи переходу:* •які отримали послуги в центрах ветеранського розвитку; •охоплених соціальними послугами
Популяризація заходів системи переходу від військової служби до цивільного життя на державному і місцевому рівнях	Створення умов для переходу через взаємодію центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з ГО в інтересах ветеранів	Розробка проєктів законодавчих актів, які внесені на розгляд Верховної Ради України	
Стратегічна ціль 2. Забезпечення впровадження затверджених норм реалізації переходу від військової служби до цивільного життя військовослужбовців			
Розробка переліків і стандартів надання послуг відповідно до категорії учасників системи переходу	Забезпечення учасників системи переходу якісними послугами з урахуванням їх індивідуальних потреб та актуальності таких послуг	Затвердження уніфікованих стандартів, механізмів, показників практичного виконання законодавчих вимог переходу	
Стратегічна ціль 3. Створення інформаційно-комунікаційної системи переходу з метою збору, обробки, моніторингу та оцінки реалізації			
Розробка цифрових технологій переходу	Впровадження ІКТ переходу, залучення до неї ветеранів, взаємодія електронних реєстрів	Інформаційно-комунікаційна система “е-Ветеран”	
Стратегічна ціль 4. Забезпечення взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування для реалізації завдань у територіальних громадах			
створення умов щодо забезпечення соц.-економічного розвитку регіонів спрямованого на реалізацію можливостей учасників системи переходу	Обізнаність і задоволеність учасників переходу рівнем підтримки територіальних громад, активна участь у їх соціально-економічному, культурному розвитку	Збільшення частки учасників переходу, які задоволені рівнем підтримки територіальних громад і які беруть активну участь в їх соц-економічному, культурному розвиткові	

Джерело: *складено автором за матеріалами [12].*

Аналіз проєкту зазначеної вище Стратегії з огляду рівня інклюзивності дозволяє зробити наступні висновки: 1) з'ясовано інклюзивну спрямованість поставлених стратегічних цілей, завдань, очікуваних результатів суспільної та економічної реінтеграції ветеранів у різні сфери цивільного життя; 2) наявний факт відсутності кореляції показників оцінки результатів, які за своєю суттю є показниками інклюзії, із визначеними Міністерством у справах ветеранів стратегічними цілями системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року.

Доцільно відмітити позитивні приклади координації дій різних національних регуляторів у напрямку підвищення рівня інклюзивності та реінтеграції ветеранів війни у суспільне життя. Мова йде, зокрема, про консолідацію роботи Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства економіки України та Державного центру зайнятості щодо надання безкоштовної освіти в закладах професійної або професійно-технічної освіти учасникам бойових дій та особам з інвалідністю внаслідок війни; Міністерства у справах ветеранів України та Міністерства внутрішніх справ України щодо створення Центрів ветеранського розвитку та інші. Створення зазначених центрів має на меті дозволити запустити ефективну систему супроводу та професійної адаптації ветеранів війни та ветеранів військової служби після звільнення, їх реінтеграцію і соціальне включення (інклюзію) у цивільне життя.

Доцільно відмітити, що попри певні досягнення органів публічної влади в упровадженні елементів реінтеграції, інклюзії, недискримінації і безбар'єрності у публічну політику, наразі відсутній єдиний вітчизняний нормативний документ, який би в достатній мірі віддзеркалював зміст та унормовував процес реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни, акцентував увагу на їх значенні для відтворення людського капіталу та макроекономічної стабілізації національної економіки.

В цілому, від створених заходів соціально-психологічної та економічної реінтеграції та соціального залучення (інклюзії) ветеранів війни до суспільного життя на мікро- та макрорівнях залежить не тільки відтворення людського капіталу в країні, але й макроекономічна стабілізація національної економіки.

Висновки. Макроекономічна стабілізація національної економіки та курс на відтворення людського капіталу мають базуватися на ідеї цінності кожної людини (в тому числі ветеранів війни та ветеранів з інвалідністю), створенні рівних умов для її розвитку у суспільстві.

Розробка та реалізація ефективної політики реабілітації ветеранів війни на основі соціальної інклюзії має стати акселератором розвитку національного людського капіталу, фактором його відновлення і підвищення його конкурентоспроможності.

Державна стратегія адаптації ветеранів до цивільного життя повинна будуватися на принципах захисту прав ветеранів, розуміння їх досвіду, інклюзивності та безбар'єрності, а також моніторингу ефективності заходів задля її подальшого вдосконалення.

Перспективи подальших досліджень. Матеріали цієї статті є основою для подальших досліджень адаптації ветеранів війни до цивільного життя. Зокрема, для підвищення ефективності реінтеграції та соціальної інклюзії ветеранів війни до усіх сфер суспільного життя пропонуємо удосконалити проєкт Стратегії формування

системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, а саме: для посилення контролю за ефективністю її реалізації доцільно удосконалити систему оцінювання показників результативності, визначення конкретних показників оцінювання стосовно кожної конкретної стратегічної цілі. Ці та інші рекомендації доведено до Міністерства у справах ветеранів України.

Література

1. Transforming our world: the agenda in the field of sustainable development until 2030. United Nations. 2015. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication

2. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. 2019. URL: https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/tsili-stalogo-rozvytku-2/

3. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. Міністерство у справах ветеранів України. 2022. URL: https://data.mva.gov.ua/

4. Реінтеграція ветеранів в Україні. Національне опитування. Лютий 2022. URL: https://ukraine.iom.int/uk/resources/reintehratsiya-veteraniv-v-ukrayini-natsionalne-opytuvannya

5. Відбудова України: принципи та політика / за ред Ю.Городніченка, І.Сологуб, Б.В. ді Мауро. CEPR PRESS. 2022. 508 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf

6. Красота О. В. Соціальна інклюзія у макроекономічній стабілізації національної економіки : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2023. 384 с.

7. Demers A. When Veterans Return: The Role of Community in Reintegration. *Journal of Loss and Trauma.* 2011. №16 (2). P.160–179.

8. Heaton P. The Effects of Hiring Tax Credits on Employment of Disabled Veterans. 2012. URL: https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP366.html

9. Angrist J.D. The Effect of Veterans Benefits on Education and Earnings. *ILR Review*. 1993. №46 (4). P.637–652.

10. Krasota O., Andrieieva V. Social Entrepreneurship as a Tool of Social Inclusion under the Conditions of Economic Uncertainty. The economics of uncertainty: content, evaluation, and regulation : monograph / ed. by I. Radionova. Tallinn. Scientific Center of Innovative Researches OÜ. 2022. P.199-210.

11. Poita I., Kalinichenko O. Foreign experience of socio-economic reintegration of demobilized war veteran and its possible implementation in Ukraine. *Economics. Management. Innovations*. 2019, Вип.№2 (25) URL: http://eui.zu.edu.ua/article/view/ISSN2410-3748-2019-2%2825%29-8

12. Про схвалення Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року : Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.06.2023 р. URL: https://mva.gov.ua/ua/npa/proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro shvalennya-strategiyi-formuvannya-sistemi-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhbi-do civilnogo-zhittya-na-period-2032-roku

References

1. Transforming our world: the agenda in the field of sustainable development until 2030. United Nations. 2015. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication

2. Tsili staloho rozvytku: Ukrayina. Natsional'na dopovid'. 2019. URL: https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/tsili-stalogo-rozvytku-2/

3. Analitychna informatsiya za danymy Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrayiny. Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrayiny. 2022. URL: https://data.mva.gov.ua/

4. Reintehratsiya veteraniv v Ukrayini. Natsional'ne opytuvannya. Lyutyy 2022. URL: https://ukraine.iom.int/uk/resources/reintehratsiya-veteraniv-v-ukrayini-natsionalne-opytuvannya

5. Vidbudova Ukrayiny: pryntsypy ta polityka / za red YU.Horodnichenka, I.Solohub, B.V. di Mauro. CEPR PRESS. 2022. 508 s. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf

6. Krasota O. V. Sotsial'na inklyuziya u makroekonomichniy stabilizatsiyi natsional'noyi ekonomiky : monohrafiya. Kam"yanets'-Podil's'kyy : FOP Pan'kova A. S., 2023. 384 s.

7. Demers A. When Veterans Return: The Role of Community in Reintegration. *Journal of Loss and Trauma.* 2011. №16 (2). P.160–179.

8. Heaton P. The Effects of Hiring Tax Credits on Employment of Disabled Veterans. 2012. URL: https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP366.html

9. Angrist J.D. The Effect of Veterans Benefits on Education and Earnings. *ILR Review*. 1993. №46 (4). P.637–652.

10. Krasota O., Andrieieva V. Social Entrepreneurship as a Tool of Social Inclusion under the Conditions of Economic Uncertainty. The economics of uncertainty: content, evaluation, and regulation : monograph / ed. by I. Radionova. Tallinn. Scientific Center of Innovative Researches OÜ. 2022. P.199-210.

11. Poita I., Kalinichenko O. Foreign experience of socio-economic reintegration of demobilized war veteran and its possible implementation in Ukraine. *Economics. Management. Innovations*. 2019, Вип.№2 (25) URL: http://eui.zu.edu.ua/article/view/ISSN2410-3748-2019-2%2825%29-8

12. Pro skhvalennya Stratehiyi formuvannya systemy perekhodu vid viys'kovoyi sluzhby do tsyvil'noho zhyttya na period do 2032 roku : Proyekt rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27.06.2023. URL: https://mva.gov.ua/ua/npa/proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro shvalennya-strategiyi-formuvannya-sistemi-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhbi-do civilnogo-zhittya-na-period-2032-roku

Krasota O.V., PhD in economics,
Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
helena555@knu.ua

REINTEGRATION AND SOCIAL INCLUSION OF VETERANS AS A FACTOR OF HUMAN CAPITAL RECONSTRUCTION UNDER THE MACROECONOMIC INSTABILITY

The article emphasizes the growing attention of the scientific community, state authorities and administration to the processes of reintegration and social inclusion of war veterans in all spheres of public life. It is emphasized that these processes of reintegration and social inclusion of war veterans are important for the reproduction of national human capital and macroeconomic stabilization of the Ukrainian economy. The structure of war veterans is considered and the share of different categories of war veterans from their total number is determined. It is summarized that a significant part of them may feel social isolation from society and expands the number of exclusive members of society. Groups of war veterans problems are classified in this article, namely: firstly – problems of deterioration of their physical and/or mental health; secondly – employment problems; thirdly – problems of their socialization. The expansion of the range of war veteran's problems under the full-scale war and macroeconomic instability emphasizes the urgency of creating appropriate conditions for their socio-psychological, economic reintegration and social inclusion in civilian life. In this article, reintegration is considered as a process of adjustment, adaptation of war veterans to civilian life, and social inclusion is defined as a process of involving war veterans in all spheres of public life (economic, social, political, civil). It is proposed to use a comprehensive approach to the processes of reintegration and social inclusion of war veterans. It was found that at the microeconomic level, veterans' families, as well as territorial communities, play an

important role in the adaptation and inclusion of war veterans into civilian life, while at the macroeconomic level, this role is assigned to the state and its main institutions. It is proposed to use the progressive experience of countries that have previously participated in military conflicts and have time-tested and effective tools of socio-economic and physical-psychological support for war participants and war veterans.

Keywords: *macroeconomic instability, social inclusion, reintegration, human capital, war veterans.*